
STRUCTURA PROPRIETĂȚII FUNCiare A JUDEȚULUI NEAMȚ DUPĂ ÎNFĂPTUIREA REFORMEI AGRARE DIN ANUL 1864

de Mihai Șurubaru

După ce într-un număr anterior ale acestei reviste¹ am analizat modalitatea în care s-a înfăptuit reforma agrară în județul Neamț, ne propunem acum să stabilim care a fost structura proprietății funciare a acestei unități administrativ-teritoriale, structură rezultată îndeosebi prin aplicarea Legii rurale. Cu toate neîmplinirile sale, reforma agrară din anul 1864 rămâne un moment de referință în această chestiune. Dar, a discuta despre structura proprietății funciare numai din perspectiva înfăptuirii reformei agrare nu este suficient. Se impune ca această analiză să aibă în vedere încă o "reformă" la fel de importantă pentru problema pusă în discuție: secularizarea averilor mănăstirilor neînchinat în 1859 și a celor închinat în 1863. Rezultanta efectelor tuturor reformelor amintite, interpretată ca moment al evoluției în timp a relațiilor agrare, este însăși structura proprietății funciare de după 1864. Din acest punct de vedere ierarhia categoriilor de proprietate s-a modificat în mod radical.

Pentru a înțelege această schimbare este necesar să stabilim mai întâi care a fost structura proprietății funciare a ținutului Neamț înainte de anul 1859. Documentul cel mai apropiat de această dată, dar și cel mai complet, este cel intitulat "Acta atîngătoare de toate proprietățile din Prințipat"², un adevărat inventar al tuturor proprietăților din Moldova, cu arătarea suprafețelor și a numărului de locuitori aflați pe ele. Pornind de la datele oferite de acest document, noi am repartizat pe ocoale proprietățile după categoriile de proprietari și astfel am obținut următoarea structură ierarhizată a proprietății funciare a ținutului Neamț (vezi anexa 1). Se cuvine mai întâi făcută precizarea că suprafața tuturor proprietăților este de aproximativ 292950 fâlcii sau 419562,99 ha³.

Pe primul loc, la diferență mare de celelalte categorii, se situează proprietatea mănăstirească, cu o suprafață de 184550 fâlcii (264312,51 ha), adică un procentaj de

- (1) M. Șurubaru, *Aspecte ale înfăptuirii reformei agrare din 1864 în județul Neamț*, în *Memoria Antiquitatis*, Muzeul de Istorie Piatra-Neamț, XX, 1995, p. 281-306.
- (2) Arh.St. Iași, fond Ministerul de Finanțe, Tr. 1785. op. II-2035, nr. 39/1857, f. 65-68. În continuare: Anul 1857.
- (3) Am considerat falcea ca fiind egală cu 14322 metri pătrați.

63% din suprafața totală a proprietăților din ținut. Locul al doilea în ierarhia categoriilor de proprietate îl ocupă proprietatea boierească; ea are o suprafață de 99560 fâlcii (142589,83 ha) și o proporție de 33,99% din totalul suprafețelor județului arătat mai sus. Cea mai mică întindere o are proprietatea răzășească: 7190 fâlcii (10297,52 ha), ceea ce reprezintă un procentaj de numai 2,45%.⁴ Față de suprafețele calculate de noi⁴, pe baza datelor furnizate de hărțile lui Scarlat Osvald, pentru aceste trei categorii de proprietate, considerate ca atare după natura proprietarului, constatăm că de la 1847 și până la 1857 s-a păstrat aceeași ierarhie, cu o mică creștere la prima categorie și una ceva mai mare (10570 fâlcii) la a doua, ambele pe seama celei de a treia, mai ales, dar și prin alte mijloace. Cu toate că nu le-am considerat drept categorii aparte, în calculele noastre am înregistrat și 1250 fâlcii (1790,25 ha) în proprietate mixtă boierească-răzășească și 400 fâlcii (572,88 ha) în proprietate mixtă mănăstirească-răzășească, situații care demonstrează continuarea până în ajunul reformei agrare din 1864 a procesului de infiltrare a boierilor și mănăstirilor în interiorul comunităților răzășești și depozedarea acestora de însemnate suprafețe de pământ. Despre o proprietate de Stat nici nu poate fi vorba acum aici, dacă acceptăm că proprietatea domnească poate fi considerată ca proprietate de Stat, ea nu mai exista de multă vreme și nici o catagrafie nu o mai consemna ca atare. De asemenea, considerăm că în ținutul Neamț la jumătatea secolului trecut nu exista nici ceea ce numim mica proprietate țărănească, adică o proprietate de până la 99 fâlcii. Dovadă în acest sens este tocmai documentul din 1857, pe baza căruia ne-am fundamentat calculele noastre, și unde sunt notate, ce-i drept, șase moșii sub 100 de fâlcii, dar dintre ele două sunt răzășești⁵, iar patru sunt ale unor boieri cu titlu⁶. Să sperăm că este evidentă ierarhizarea făcută de noi pentru anul 1857 după natura proprietarilor și nu după întinderea proprietăților.

Situația prezentată mai sus a început să se schimbe încă din primul an al domniei lui A.I.I. Cuza, când averile mănăstirilor au fost trecute în proprietatea Statului prin decretul domnesc nr. 4381 din 1 iunie 1859⁷. Din cauză că documentele de care dispunem în momentul redactării acestui articol sunt incomplete și insuficiente, ne abținem să facem evaluări și afirmații definitive cu privire la structura proprietății funciare după această "secularizare". Este, însă, evidentă realitatea că în cadrul structurii proprietății funciare a apărut încă un proprietar: statul, cu o însemnată suprafață de teren agro-silvic dacă ne gândim doar la faptul că mănăstirile neînchinat din ținutul Neamț erau printre cele mai înzestrate cu pământ chiar la nivelul întregii Moldove. Numai de la Mănăstirea Neamț-Secu, Statul a preluat 57 de moșii din 11 ținuturi; în ținutul Neamț Statul a luat de la această mănăstire 21 de moșii⁸. La 1857 moșiile Mănăstirii Neamț-Secu din acest ținut aveau suprafața totală de 41180 fâlcii.

- (4) M. Șurubaru, *Structura proprietății funciare a ținutului Neamț la jumătatea secolului al XIX-lea*, în *Memoria Antiquitatis*, Muzeul de Istorie Piatra-Neamț, XIX, 1994, p. 495.
- (5) Anul 1857, loc.cit., f. 68.
- (6) Ibidem, f. 66, 68.
- (7) *Monitorul Oficial al Moldovei*, nr. 68, Iași, 10 iunie 1859, p. 1.
- (8) Radu Rosetti, *Conflictul dintre guvernul Moldovei și Mănăstirea Neamțului*, în *Analele Academiei Române*, memoriile secției istorice, seria a II-a, tom XXXII, București, 1910, doc. nr. XXXVI, p. 803.

Se adaugă încă aproximativ 52020 fălci ale altor cinci mănăstiri pământene cu proprietăți în ținutul Neamț: Pângărați, Bisericieni, Agapia, Văratec și Râșca. Dacă toate aceste pământuri au fost "secularizate", atunci la 1859 Statul devenea al doilea mare proprietar funciar, cu suprafața de circa 93200 fălci⁹ (133481,04 ha), după proprietatea boierească, aflată acum pe locul întâi, credem noi cu cel puțin 100000 de fălci (143220 ha), dar înaintea proprietății mănăstirilor închinat care posedau încă 87000 fălci (124601,4 ha). Pe ultimul loc, al patrulea, se află proprietatea răzășească, în cel mai bun caz cu suprafața avută la 1857 (vezi anexa nr. 2).

Aprecieri mult mai complexe putem face după luarea în calcul și a efectelor secularizării averilor mănăstirilor închinat din anul 1863. Desigur, mănăstirile, cel puțin cele mai mari, și-au păstrat și unele suprafețe de pământ, dar acestea sunt atât de mici în comparație cu ceea ce au avut înainte, încât ele nu pot modifica de loc concluzia că marea proprietatea funciară ecleziastică a dispărut, locul ei fiind luat de proprietatea funciară de Stat. Așadar, în cadrul structurii proprietății funciare a ținutului Neamț, în anul 1864, adică după secularizarea averilor mănăstirești, dar înainte de decretarea Legii rurale, pe primul loc se află proprietatea de Stat, cu peste 180000 de fălci. Pe locul al doilea se află proprietatea funciară boierească, probabil cu vreo 100000 de fălci, iar pe locul al treilea, cu cea mai mică suprafață, în jur de 7000 de fălci, proprietatea răzășească. Chiar dacă în structura proprietății funciare din anul 1864 s-a produs doar o schimbare de proprietar, prin secularizare, această înlocuire este esențială și ea prezintă o importanță deosebită în perspectiva înfăptuirii reformei agrare (anexa nr. 3).

Observăm în primii ani ai existenței statului român, creat prin unirea Principatelor, o dinamică impresionantă a structurii proprietății funciare. Schimbările succesive, efectuate în etape, au dus în final la crearea unei alte structuri funciare care s-a menținut, cu toate lipsurile ei, până la cealaltă reformă agrară, cea din anul 1921. Deocamdată nu ne-am propus să analizăm modul cum a evoluat noua structură funciară, ci doar să stabilim care a fost înfățișarea ei după aplicarea Legii rurale.

Schimbările parțiale, care au avut loc treptat, prin secularizări și reforma agrară, au plasat Statul pe primul loc al structurii proprietății funciare din județul Neamț. Putem afirma, cu o aproximație justificată de lipsa datelor, că Statul deținea o suprafață de circa 226909 ha, ceea ce reprezintă un procentaj de 54,08% din suprafața totală a proprietăților. Din nou, marea proprietate particulară se află pe locul al doilea, cu suprafața de circa 110503 ha, adică un procentaj de 26,34% (vezi anexa nr. 4). Ceea ce demonstrează aceste cifre este tocmai marele decalaj care exista între suprafețele deținute de marii proprietari și cele aflate în proprietatea țăranilor care nu erau alții decât producătorii direcți din agricultură. Statul și particularii stăpâneau 80,52% din suprafața județului. Este adevărat că cea mai mare parte a acestei suprafețe era acoperită cu păduri, dar este la fel de adevărat și faptul că decalajul dintre suprafețele agricole era în favoarea marii proprietăți. Întreaga evoluție din prima jumătate a secolului al XIX-lea a rezervei feudale demonstrează faptul că pământurile aflate în

(9) Calculele aproximative sunt făcute după *Acta atingătoare de toate proprietățile din Prințipat*, loc.cit., f. 65-68.

stăpânirea deplină a proprietarilor de moșii erau cel puțin egale ca întindere cu cele aflate în stăpânirea clăcașilor¹⁰. Aceștia din urmă erau proprietari după 1864 a aproximativ 63189,78 ha (15,06% din suprafața totală a județului). Pe ultimul loc al ierarhiei se afla proprietatea răzășcască cu doar 10297,52 ha (2,45%). Chiar și numai aceste considerații de ordin general ne prezintă suficient de clar aspectul nedrept al repartizării pământului după 1864; analiza care urmează ne va arăta și mai mult faptul că majoritatea țăranilor nu aveau suficient pământ pentru întreținerea familiilor încă de la momentul împroprietăririi lor.

PROPRIETATEA FUNCİARĂ DE STAT

După reforma agrară din 1864 proprietatea funciară de stat a județului Neamț, formată în întregime prin secularizarea averilor mănăstirești, nu mai deținea aceeași întindere pe care o avea la sfârșitul anului 1863. Dar, procentajul suprafeței care a rămas Statului după împroprietărire a țăranilor este mai mult decât dublu față de cel al marii proprietăți particulare. Una dintre cauzele acestei situații ar fi specificul zonei de munte și mai ales specificul județului Neamț unde întotdeauna au fost cele mai multe mănăstiri care au avut cele mai numeroase și întinse moșii. Faptul că o mare parte din suprafața proprietății de Stat este formată din păduri, explică în bună măsură dimensiunile acesteia, dar în nici un caz nu justifică realitatea că Statul deținea, în comparație cu proprietatea țărănească, suprafețe incomparabil mai mari de teren agricol. Trebuie să vedem în situația creată la 1864 finalitatea unui proces, început încă din secolul al XVIII-lea, de transformare a moșiei boierești, grevată de servituți feudale, în proprietate deplină de tip capitalist, proces în cadrul căruia mănăstirile au urmat aceeași cale ca și marea proprietate laică.

Dincolo de orice discuție, trebuie să admitem că în cadrul fostei proprietăți mănăstirești, preluată de Stat prin secularizare, pădurile aveau o pondere foarte mare; conform Legii rurale acestea erau exceptate de la împroprietărire. Astfel, moșia Bodești, care împreună cu moșia Războieni, fusese până la 1863 proprietatea Casei Sfântului Spiridon din Iași¹¹ și avea o suprafață de 640 fâlcii de pădure¹² (calculată de noi după numărul și suprafața parchetelor), a trecut în proprietatea Statului și această suprafață a fost exclusă de la împroprietărire conform art. III din Legea rurală¹³. De asemenea, moșia Calu și Iapa, fostă a Mănăstirii Bistrița închinată Sfântului Mormânt, era la 1868 proprietate a Statului¹⁴ și exceptată în cea mai mare parte de la împroprietărire tocmai datorită faptului că era formată aproape numai din păduri. Înainte de secularizare cele două moșii, unite mai târziu, aveau o suprafață de 5000 de fâlcii¹⁵. În aceeași situație s-au aflat și moșiile Mănăstirii Neamț din ocolul

(10) Gh. Platon, *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Editura Universitas, Chișinău, 1993, p. 34.

(11) Arh. St. Neamț, fondul Ocolul silvic Calu-Iapa, dosar 9/1860, f. 20.

(12) Ibidem, f. 21.

(13) *Monitorul Oficial*, nr. 181, 15/27 august 1864, p. 811.

(14) Arh. St. Neamț, fond Ocolul silvic Calu-Iapa, dosar 87/1868, f. 29.

Muntele, însumând 17200 de fâlcii¹⁶. În întreaga circumscripție silvică a VIII-a, care cuprindea pădurile din zona de câmpie și de deal a județului Neamț, erau 38 de moșii¹⁷ foste mănăstirești, este adevărat, cu o pondere mai mică a suprafețelor acoperite cu păduri decât în zona de munte, care au fost trecute în proprietatea Statului.

Pentru a ilustra maniera în care Statul, exceptând pădurile, i-a împroprietărit pe clăcașii de pe domeniile sale, vom prezenta cazul moșiei Tazlău, din plasa Bistrița, și ca zonă de munte. Prima măsurătoare modernă a pădurii și a moșiei Tazlău a fost făcută de inginerul hotarnic Scarlat Osvalt. În tabelele hărților sale, acesta ne dă suprafața de 16000 fâlcii¹⁸, deci aproximativ 22912 ha. La 1857 moșia este înregistrată cu 10000 fâlcii¹⁹ (14322 ha). Mult mai târziu, I.S. Zăvoianu în monografia ocolului silvic Tazlău, deși amintește de măsurătoarea făcută de Scarlat Osvalt și de o hartă a moșiei, existentă la 1913 în arhiva ocolului, ne dă suprafața de 14700 fâlcii²⁰ (21053,34 ha) ca fiind stabilită tocmai de Scarlat Osvalt. Această ultimă suprafață a moșiei Tazlău era compusă din 13100 fâlcii și 60 prăjini de pădure (18761,3692 ha) și 1600 fâlcii (2291,36 ha) de arătură, fânețe și pășune²¹. Așadar, pădurea reprezenta 89,12% din întreaga moșie, iar pământul cu care puteau fi împroprietăriți clăcașii numai 10,88%. Conform legii, în calculele pentru împroprietărire au intrat numai 2291,36 ha. Clăcașii ar fi trebuit să primească doar suprafața de 1512,2976 ha (2/3 din moșie), însă ei au fost împroprietăriți cu 2195,1112 ha, proprietatea oprindu-și 96,2488 ha²². Din documentele de arhivă consultate de noi rezultă că toți clăcașii din Tazlău, în număr de 555, și bisericile, au primit 1433 fâlcii și 67 prăjini²³ (2053,2553 ha). Concluzia care se desprinde din cifrele prezentate mai sus este aceea că pe moșia Tazlău, Statul i-a împroprietărit pe clăcași fără să țină cont de partajarea legală în trei; dacă ar fi făcut acest lucru, moșia devenea strâmtă și țăranii ar fi primit mai puțin pământ decât li se cuvenea conform categoriei din care făceau parte. Așa, însă, foștii clăcași au primit între 93,87% și 87,67% (fără pământul bisericilor) din totalitatea celor 1600 fâlcii de arătură, fânețe și pășune. Cum acest caz nu este singular²⁴, se impune să constatăm faptul că împroprietărirea s-a făcut pe domeniile Statului în condiții mai avantajoase pentru clăcași decât pe moșiile particulare.

(15) Anul 1857, loc.cit., f. 65.

(16) Ibidem.

(17) Arh. St. Neamț, fond Ocolul silvic Calu-Iapa, dosar 51/1864, f. 5-6.

(18) Victor Andrei, *Două hărți ale ținutului Neamț lucrate de un elev al lui Gh. Asachi*, în *Anuarul Școlii Normale de Învățătoare, Piatra-Neamț*, 1939, p. 98.

(19) Anul 1857, loc.cit., f. 66.

(20) I.S. Zăvoianu, *Monografia Ocolului silvic Tazlău din județul Neamț*, București, 1913, p. 12.

(21) Ibidem.

(22) Ibidem.

(23) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 68/1909, f. 1-36.

(24) Moșiile Crăcăoani și Cracăul Negru din plasa Piatra, ambele ale Statului, n-au mai fost declarate strâmte. Vezi M. Șurubaru, *Aspecte ale înfăptuirii reformei agrare din 1854 în județul Neamț*, loc.cit., p. 294.

Au fost totuși, și moșii de Stat declarate strâmte, trei în total: Ghindăoani, Războieni și Bodești-Precista²⁵. Pentru prima moșie avem acum date noi, care pot crea o imagine completă a înfăptuirii reformei agrare pe moșiile strâmte. În articolul citat mai sus (vezi nota 24) am arătat că, pe ansamblu, clăcașii au primit în sat suprafața cuvenită după lege, dar, de fapt, vatra satului a fost redusă față de cea anterioară cu 76,32%. Cu toate că surplusul a fost trecut la imaș, lipsa de pământ la suprafețele cu care clăcașii au fost împroprietăriți s-a înregistrat la loturile din câmp. După lege, cei 203 clăcași (2 frunzași, 110 mijlocași și 91 pâlmași) ar fi trebuit să primească suprafața de 678 fălci și 40 prăjini²⁶ (971,612 ha). Ori, li s-au dat numai 495 fălci și 30 prăjini (709,377 ha), cu 183 fălci și 10 prăjini mai puțin. Pentru ca toți clăcașii să fie împroprietăriți, suprafața ce se cuvenea fiecărei categorii a fost redusă astfel: frunzașii primeau câte 3 fălci și 72 prăjini, mijlocașii câte 2 fălci și 66 prăjini, iar pâlmașii câte o falce și 30 prăjini²⁷. Rezultă că frunzașilor li se dădea cu 128 prăjini mai puțin la fiecare (29,1%), mijlocașilor cu 94 prăjini mai puțin (29,38%), iar pâlmașilor li se reducea lotul cu câte 90 prăjini (45%). În total, clăcașii ar fi trebuit să primească suprafața de 444 fălci și 77 prăjini, mai puțin cu 50 fălci și 3 prăjini decât suprafața ce fusese repartizată pentru împroprietărirea lor în câmp. Această lipsă, greu de explicat, în dauna țăranilor, împreună cu cele 183 fălci și 10 prăjini la care clăcașii aveau dreptul conform legii dacă moșia nu era declarată strâmtă, ne arată că în aceste condiții clăcașii din comuna Ghindăoani ar fi primit la împroprietărire mai puțin cu 233 fălci și 13 prăjini (333,8887 ha). În final, după intervenția sătenilor și a delegațiilor comunale, clăcașii au fost împroprietăriți cu suprafețe mai mari, dar tot sub cele prevăzute de lege pentru moșii normale: frunzașii câte 4 fălci, 31 prăjini și 3 stâneni pătrați, mijlocașii cu câte 3 fălci, 15 prăjini și 12 stâneni pătrați, iar pâlmașii cu câte 1 falce, 79 prăjini și 21 stâneni pătrați²⁸. Suprafața totală, rezultată din adunarea pământurilor date împroprietăriților, era de 541 fălci și 30 prăjini²⁹, în câmp și în sat, doar cu 5 fălci și 30 prăjini mai mult decât fusese repartizat din suprafața moșiei pentru clăcași.

Exemplul moșiei Ghindăoani, care nu infirmă părerea noastră, exprimată mai sus, că în județul Neamț Statul a ținut cont de interesele și de drepturile clăcașilor mai mult decât marii proprietari, are, în primul rând, menirea să completeze ansamblul mecanismului de aplicare a Legii rurale în cât mai multe dintre aspectele sale particulare. De altfel, procentajul ridicat de țărani împroprietăriți pe domeniile Statului (46,32% din totalul împroprietăriților județului) constituie o particularitate a aplicării Legii rurale pe meleagurile nemțene, fiind, totodată, și o consecință directă a structurii proprietății funciare existente la 1864, în cadrul căreia Statul se detașează ca cel mai mare proprietar.

(25) Ibidem, p. 294-297, anexele 6 și 7, p. 304.

(26) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 5/1864, f. 10-11.

(27) Ibidem, f. 16.

(28) Ibidem, f. 12.

(29) Ibidem, f. 15.

Deși în expunerea noastră ne-am folosit de multe ori de tabelele hărților lui Scarlat Osvalt, pentru a face o evaluare aproximativă a proprietății funciare de Stat din județul Neamț, de după înfăptuirea reformei agrare, am luat ca bază de calcul datele furnizate de documentul din anul 1857, mai ales că diferența este foarte mică³⁰. Considerând că proprietatea funciară de Stat s-a format prin secularizarea averilor mănăstirești, putem admite că Statul a preluat circa 180000 de fâlcii (257796 ha). Din această suprafață trebuiesc scăzute cel puțin 30886,2793 ha (fără prăjinile pentru ulițe, piețe ș.a.), suprafața cu care au fost împrorietăți clăcașii. Ceea ce rămâne, adică vreo 226909,73 ha, reprezintă suprafața totală aproximativă a proprietății de Stat de după reforma agrară; suntem siguri că ea este mai mică dar, chiar și câteva mii de hectare, în plus sau în minus, nu pot modifica, decât ca detaliu, concluziile noastre. Ponderea acestei proprietăți în cadrul structurii proprietății funciare a județului (54,08%), ne arată că ea este mai mare decât toate celelalte proprietăți luate la un loc, cu aproximativ 42505 ha.

După cum am mai arătat, cea mai mare parte a pământurilor deținute de Stat erau acoperite cu păduri. Totuși, el mai stăpânea și după 1864 importante suprafețe cultivabile. Din totalitatea acestor pământuri, 9249,9556 ha s-au folosit pentru împrorietărea a 2644 însurăței și alte 11649,3076 ha s-au vândut, mai ales în loturi mici, de sub 10 ha, la 2198 țărani³¹ până în anul 1906. Mai reținem și faptul că în anul 1884 a fost creat Domeniul Coroanei Bicaz, pe care Statul l-a înzestrat cu suprafața de 13185,72 ha³², familia regală, singură, având dreptul, după cum spunea legea din 10 iunie 1884, asupra "suprafeței și subfeței" acestei proprietăți³³. Din suprafața totală doar 1146,8 ha erau terenuri agricole, dar numai pășuni, fânețe și grădini³⁴, Domeniul nestăpânind teren arabil. De obicei, administrația arenda țărănilor pășunile, căci aceștia, dat fiind specificul zonei montane, nu aveau alte surse de câștig decât lucrul la pădure și creșterea animalelor. Cercetările făcute de noi ne arată că după împrorietăririle, vânzările și înzestrările cu pământ făcute de către Stat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, acesta a rămas și la începutul secolului următor cel mai mare proprietar al județului Neamț, menținându-și locul întâi în cadrul structurii proprietății funciare.

MAREA PROPRIETATE FUNCIARĂ PARTICULARĂ

În anul 1857 această categoria de proprietate deținea o suprafață de 99560 fâlcii (142589,83 ha). Neavând suficiente date pentru a spune cu cât anume a mai crescut ea până la 1864, am luat ca bază de calcul cifra aproximativă de 100000 fâlcii (143220

- (30) Suprafața totală a moșiilor mănăstirești la 1847, calculată după tabelele hărților lui Scarlat Osvalt este de circa 181472 fâlcii (259867,9 ha). La 1857 aceeași suprafață totală a moșiilor mănăstirești era de 184550 fâlcii (264312,51 ha).
- (31) *Anuarul statistic al României*, București, 1909, p. 238-247.
- (32) C. Armășescu, *Monografia Domeniului Bicaz*, București, 1906, p. 6.
- (33) C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale.*, vol. II, București, 1900, p. 473.
- (34) C. Armășescu, *op.cit.*, p. 6.

ha). Din această întindere am scăzut cele 22843 fălci și 70 prăjini (32717 ha) cu care au fost împrorietăriți clăcașii și bisericile³⁵ și am obținut suprafața de 77156 fălci și 10 prăjini (110503 ha) rămasă în stăpânirea marii proprietăți funciare particulare. Întinderea ei este destul de mare în comparație cu proprietatea țărănească și se explică atât prin evoluția anterioară a raportului dintre rezerva feudală și pământurile aflate în folosința clăcașilor, cât și prin ponderea mare a suprafețelor exceptate (mai ales păduri) de la împrorietărire. De aceea este greșit să apreciem că țăranii clăcași au primit 2/3 din terenul arabil, de fânețe și pășune. Partajarea în trei s-a făcut numai în cazul moșiilor strâmte; pe celelalte moșii li s-a dat țăranilor îndreptățiți suprafața legiuită, astfel încât marii proprietari au putut rămâne cu suprafețe foarte mari chiar și de pământ agricol, pe lângă cel acoperit cu păduri. Evaluarea în procente a acestor suprafețe ne arată că marea proprietate particulară și-a păstrat după reforma agrară cam 77,16% din totalitatea pământurilor avute înainte.

Adevărata dimensiune a acestei categorii de proprietate este dată de aspectele ei individuale și mai ales de contrastul dintre acestea. Situația moșiei Hangu, din plasa Muntele, este edificatoare în acest sens. La jumătatea secolului trecut, ea era proprietatea prințului M. Sturdza. Planul întocmit în anul 1838 ne dă pentru această moșie suprafața de 32494 fălci și 44 prăjini, echivalentă cu 46538,5534 ha³⁶. În tabelele hărților lui Scarlat Osvald această moșie este trecută cu suprafața de 29655 fălci³⁷ (circa 42471,891 ha), iar documentul din 1857 ne spune că Smaranda Sturdza stăpânea moșiile Hangu, Schitul Hangu, Călugăreni și Bistricioara cu suprafața de 33000 fălci³⁸ (47262 ha). Prin reforma agrară din 1864, un număr de 1864 clăcași și nevolnici din comunele Hangu, Bistricioara, Călugăreni și Galu au fost împrorietăriți pe moșiile domeniului Sturdza cu suprafața de 5014 fălci și 40 prăjini în câmp și în sat³⁹. Pământurile date țăranilor reprezintă numai 15,19% din suprafața marelui domeniu funciar al Casei Sturdza. Lipsa documentelor ne împiedică să facem afirmații categorice cu privire la suprafața cu care au fost împrorietăriți slujitorii bisericilor. Unele documente ne arată că numărul lor ar fi de 57⁴⁰, dar din altele rezultă că pe moșiile Smarandei Sturdza au fost împrorietăriți 47 de preoți, diaconi și dascăli cu suprafața de 203 fălci și 70 prăjini⁴¹. Scăderea tuturor suprafețelor primite de clăcași, împreună cu cele care au fost date bisericilor și slujitorilor acestora, adică 5218 fălci și 30 prăjini (7473,7566 ha) evidențiază faptul că proprietatea a păstrat după reformă impresionanta suprafață de 39788,244 ha, echivalentă cu 84,19% din întinderea avută anterior. Potrivit altor documente, domeniul Hangu ar fi împrorietărit pe clăcași și, probabil, pe slujitorii bisericilor, cu suprafața de 5320 fălci și 55 prăjini⁴² (7620,2937 ha), rămânându-i 27173 fălci și 69 prăjini (38918,26 ha), ceea ce reprezintă pentru con-

(35) M. Șurubaru, *op.cit.*, anexa 5, p. 303.

(36) Arh. St. Neamț, Colecția planuri. Moșia Hangu.

(37) Victor Andrei, *op.cit.*, p. 95.

(38) Anul 1857, f. 65.

(39) Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1864, județul Neamț, dosar 1050, f. 52. 103.

(40) Ibidem, f. 52. 103-104.

(41) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 6/1864, f. 19.

(42) Ibidem, Colecția planuri. Moșia Hangu.

cluziile noastre cam același lucru. Obiecția că moșiile stăpânite de Smaranda Sturdza erau formate în cea mai mare parte din păduri, exceptate conform legii de la împröpriätärire, este parțial întemeiată, deoarece existau și numeroase goluri de pădure cu poieni interioare sau exterioare de care țăraniile aveau mare nevoie pentru creșterea animalelor.

În lipsa unor date de arhivă precise cu privire la soarta unor moșii după reforma agrară, îndrăznim să apreciem suprafața cu care au rămas marii proprietari atât după tabelele hărților lui Scarlat Osvald, cât și după dosarele din anul 1909 cu privire la situația de atunci a pământurilor date țărănilor la împröpriätärire din 1864. Suprafața calculată de noi pe baza măsurărilor făcute de Scarlat Osvald pentru moșiile boierești din plasa Bistrița este de 18468 fălci⁴³. În documentul intitulat "Acta atingătoare de toate proprietățile din Prințipat", suprafața acestor moșii este de 13370 fălci⁴⁴. Diferența dintre cele două izvoare documentare este greu de explicat, motiv pentru care punem mai mult temei pe măsurătorile făcute de Scarlat Osvald, deși nici ele nu sunt deosebit de sigure și, mai ales, nu au rămas aceleași timp de aproape 20 de ani. La 1864 țăraniile din plasa Bistrița au fost împröpriätärite cu 5017 fălci și 20 prăjini⁴⁵, în câmp și în sat, plus încă 45 fălci și 40 prăjini plătite de clăcași, câte două prăjini și jumătate fiecare, conform circularci ministeriale nr. 9378 din 12 septembrie 1864, pentru ulițe și piața satului⁴⁶. Deci, în total, împröpriätäriții au primit 5062 fălci și 60 prăjini; scăzând această suprafață din întinderea tuturor moșiilor particulare constatăm că marea proprietate particulară a păstrat circa 13405 fălci și 20 prăjini, sau, în procente 72,59% din suprafața anterioară reformei.

Problema suprafeței pe care o poseda marca proprietate funciară particulară după 1864, trebuie analizată sub două aspecte: cel al terenurilor de cultură și cel al suprafeței totale. Este greu de precizat ce suprafețe arabile, de fânețe și pășuni au rămas marilor proprietari; oricum ele sunt mult mai mari decât acca treime logiuită a rezervci. Cu privire la cel de-al doilea aspect, cel al suprafeței totale, putem afirma că marca proprietate funciară particulară mai deținea după 1864 cam 26,34 procente din suprafața județului. Comparativ cu anul 1857 ponderea acestei proprietăți s-a redus cu 7,65 procente, păstrându-și, totuși, locul al doilea în ansamblul structurii proprietății funciare a județului. Chiar și de pe această poziție, ea este totuși mai mare cu circa 11,28 procente decât proprietatea țărănească și cu vreo 6,76 procente decât toate celelalte proprietăți, care urmează după ea, luate la un loc (vezi anexa nr. 4). Lucrul cel mai important este faptul că marea proprietate particulară stăpânea cu 42,82% mai mult pământ decât țăraniile împröpriätärite.

(43) Victor Andrei, *op.cit.*, p. 98-99.

(44) Anul 1857. f. 65-66.

(45) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosarele nr. 36, 40, 59, 60, 63, 64, 65/1909.

(46) Ibidem, dosar 1/1865, f. 1.

PROPRIETATEA ȚĂRĂNEASCĂ

Din toate documentele studiate de noi, rezultă că mica proprietate țărănească a fost creată în județul Neamț prin înfăptuirea reformei agrare din 1864. Atunci au fost împroprietăriți 13086 clăcași cu suprafața de 63 189,784 ha⁴⁷. N-am mai luat în calcul și suprafețele date în sat neclăcașilor ca locuri de casă și grădină pentru că acestea nu pot reprezenta, după părerea noastră, o proprietate agricolă, suprafața fiind mult prea mică pentru a asigura existența unei familii. Din acest motiv considerăm că după 1864 proprietatea țărănească însumează suprafața de împroprietărire, arătată mai sus, și care reprezintă un procentaj de 15,06% din suprafața județului. Locul al treilea ocupat de această categorie în cadrul structurii proprietății funciare nu reprezintă nimic altceva decât o poziție ierarhizată, căci importanța au nu ansamblul proprietății, ci componentele lui. Trebuie, deci, să vedem dacă fiecare proprietate țărănească putea asigura existența familiei, mai ales că, dincolo de acest aspect imediat, există perspectiva fărâmițării loturilor clăcășești prin moștenire.

Fără a nega însemnătatea deosebită a reformei agrare din 1864 în evoluția structurii proprietății funciare, trebuie să admitem că ea n-a putut să-i dea țăranului totală independență față de marea proprietate. Cauza principală a acestei dureroase realități o reprezintă insuficiența pământului. Dacă pentru clăcașii frunzași pământul cu care au fost împroprietăriți era oarecum suficient (ei, însă, reprezentau doar 3,78% din numărul total al clăcașilor), pentru mijlocași (41,76%) suficiența pământului era discutabilă la nivelul agriculturii de atunci. Admițând, totuși, că aceștia din urmă se puteau hrăni de pe cele aproximativ 5,7 ha, rămâne un procentaj de 54,46% de pălmași pentru care suprafața de 3,5 ha era total insuficientă. Sunt numeroase comune în care numărul pălmașilor depășește cu mult jumătate din numărul clăcașilor împroprietăriți. Numai în plasa Bistrița, după dosarele din anul 1909, avem șase comune în această situație: Calu-Iapa cu Mastacăn (71,05%), Borlești (65,46%), Roznov (64,8%), Tazlău (56,68%), Zănești (56,07%) și Rediu (51,92%)⁴⁸. Procentaje la fel de mari pentru pălmași întâlnim în toate plășile județului. Potrivit dosarelor originale de la 1865, decalajele dintre categoriile de clăcași, având în vedere și modificările administrativ-teritoriale, sunt mult mai mari. Astfel, comuna Mastacău are un procentaj de 80,89% pălmași⁴⁹, iar comuna Roznov (cu cătunul Negulești) 75,76%⁵⁰. La fel de mari sunt decalajele dintre categoriile de clăcași și pe diferitele moșii pe care s-au făcut împroprietăririle în cadrul aceleiași comune. Dăm ca exemplu, în acest sens, cazul comunei Grumăzești, în care pe moșia Grumăzești pălmașii reprezintă 35,4% din totalul clăcașilor împroprietăriți, pe moșia Topolița ei reprezintă 55,88%, iar pe moșia Ocea 77,36%⁵¹. Sperăm ca prin aceste procentaje am demonstrat faptul că foarte mulți

(47) M. Șurubaru, *op.cit.*, anexa 2, p. 301 și anexa 5, p. 303.

(48) Ibidem, anexa 3, p. 302.

(49) Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1864, județul Neamț, dosar 1048, f. 98.

(50) Ibidem, f. 92, 123.

(51) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 4/1864, f. 9-10, dosar 50/1909, f. 1-10.

țărani nu aveau încă de la reforma agrară pământ suficient pentru întreținerea familiilor lor.

Analiza proprietății țărănești presupune nu numai stabilirea ponderii acesteia în cadrul structurii proprietății funciare, sau a raportului dintre categoriile de clăcași, ci, în mod obligatoriu, și a procentajului țăranilor care din diferite motive nu au fost împroprietăriți. Numărul acestora, 4167 capi de familie⁵² ne dă un procentaj de 24,15% din numărul total al familiilor de la sate. Dintre aceștia, 386 capi de familie (2,24% din numărul total al țăranilor capi de familie) nu au primit absolut nimic, iar 3781 capi de familie (21,91% din același total) au primit doar câte 10 prăjini în sat, suprafață care reprezintă foarte puțin chiar și pentru o singură persoană. Este evident faptul că aproape un sfert din numărul țăranilor capi de familie au fost, pur și simplu, abandonați, fără mijloace de existență decât la limita supraviețuirii. Așadar, mica proprietate țărănească rămâne să fie reprezentată numai de cei 13086 clăcași care au primit pământ de cultură în câmp; numărul lor este echivalent cu procentajul de 75,85% din totalitatea familiilor țărănești. Acesta este doar un aspect al realității, și încă nu cel mai grav; un alt aspect, cel care contează cel mai mult, este faptul că 65,46% din numărul total al țăranilor capi de familie existenți la 1864 aveau pământ insuficient sau nu aveau deloc⁵³. Este vorba de 11294 capi de familie, dintre care 386 nu au primit nimic, 3781 au primit doar locul de casă în sat și 7127 sunt pălmași împroprietăriți cu câte 2 fâlcii și 40 prăjini fiecare. Sunt multe comune în care procentajul arătat mai sus depășește media pe județ. În comuna Hangu, de exemplu, procentajul era de 66,6%, ceea ce înseamnă că un număr de 959 țăărani capi de familie⁵⁴ erau în dificultate materială, totală sau parțială, încă de la împroprietărire.

Simpla înregistrare a documentelor ar putea duce la concluzia pripită că situația țăranilor de la munte era mai bună după 1864. Într-adevăr, aici sunt cei mai mulți frunțași, foști clăcași care au fost împroprietăriți cu câte 5 fâlcii și 40 prăjini; jumătate dintre ei (237) se află în plasa Muntele⁵⁵. Totuși, și aici, numărul pălmașilor, deși cel mai mic din tot județul, trece de jumătatea tuturor clăcașilor plășii: 51,54%. Pe de altă parte, se impune ca situația țăranilor de la munte să fie analizată nu numai subaspectul cantitativ al suprafețelor primite, ci și sub cel calitativ al acestora. În suprafața de împroprietărire clăcașii au primit loc de arătură, fânețe și imaș. Dacă în zona de câmpie și de deal proporția acestor categorii de teren agricol era oarecum mai echilibrată, în funcție de importanța fiecăreia, pe ansamblul gospodăriei țărănești, în regiunea de munte nu mai întâlnim acest echilibru. Aici clăcașii au primit, ca și în trecut, mai mult pășune și fânețe și foarte puțin teren pentru arat și semănat. În schimb, documentele ne arată biserici cu foarte mult teren arabil în comparație cu cât aveau țăranii. Biserica din Galu, de exemplu, avea la 1864 un număr de 457 prăjini de arătură⁵⁶, în timp ce

(52) M. Șurubaru, *op.cit.*, loc.cit, p. 287.

(53) Calculele noastre au la bază numărul de 17253 țăărani capi de familie, fără răzeși. H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Editura Academiei, București, 1958, p. 42.

(54) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 6/1864, f. 19.

(55) M. Șurubaru, *op.cit.*, loc.cit., anexa 2, p. 301.

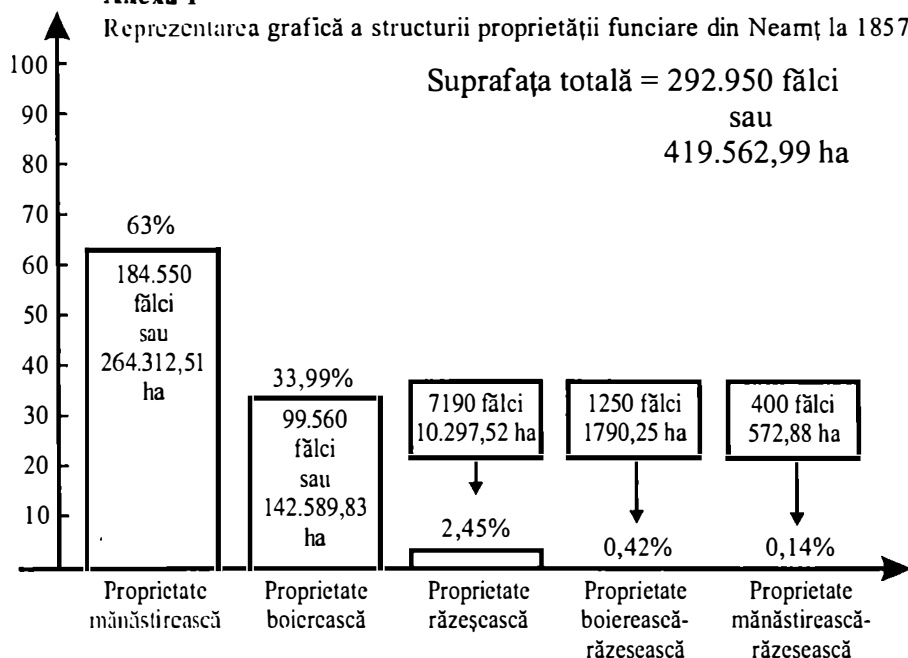
Anexa 1

Reprezentarea grafică a structurii proprietății funciare din Neamț la 1857

Suprafața totală = 292.950 fălci

sau

419.562,99 ha

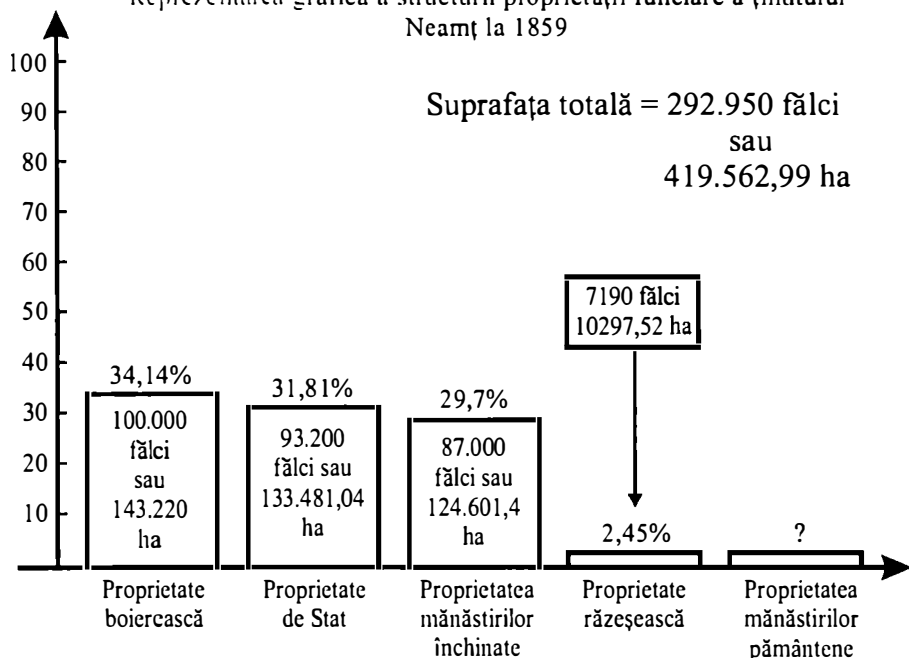
Anexa 2

Reprezentarea grafică a structurii proprietății funciare a ținutului Neamț la 1859

Suprafața totală = 292.950 fălci

sau

419.562,99 ha

nici un clăcaș nu a primit măcar o falce de teren arabil. Suprafața cea mai mare de astfel de teren, primită de împroprietăriții din comuna Hangu a fost de 40 de prăjini⁵⁷, dar nu tuturor clăcașilor li s-a dat pământ arabil; din cei 446 clăcași împroprietăriți, doar 74 au primit, ca loc de arătură, suprafețe între 7 și 40 de prăjini, media fiind de circa 16 prăjini⁵⁸. Din păcate, nici celelalte categorii de teren nu erau întotdeauna de bună calitate, mulți țărani plângându-se că au primit, ca loc de fânaș și pășune, râpi și coaste de munte cu tufe, cioate și multă piatră, sau cu o înclinație atât de mare încât vitele nu le puteau paște. Dacă ne gândim la faptul că în zona de munte o mare parte din veniturile țăranilor depindeau de creșterea animalelor, ne dăm bine seama de gravitatea problemei.

Credem că ceea ce trebuia demonstrat se vede foarte clar: Legea rurală nu a rezolvat problema agrară. Cu multă bunăvoință am putea considera că reforma agrară din 1864 a lichidat o problemă, creând, în schimb, alta la fel de gravă și amplificată cu fiecare an de instabilitatea și fărâmițarea proprietății țărănești.

PROPRIETATEA RĂZĂȘEASCĂ

Este greu de spus în ce situație se afla proprietatea răzășească în anii imediat următori înfăptuirii reformei agrare din 1864. Cu informațiile existente și documentele studiate de noi putem schița doar o anumită tendință de involuție. Calculele făcute după tabelele hărților lui Scarlat Osvald ne arată că pe la 1847 proprietatea răzășească din județul Neamț însuma 9708 fălci (13901,865 ha)⁵⁹. Peste zece ani, suprafața se redusese la 7190 fălci (10297,52 ha), mai existând tot atunci 1250 fălci în proprietate mixtă boierească-răzășească și 400 fălci în proprietate mixtă mănăstirească-răzășească⁶⁰. Pierderea sigură este de cel puțin 2518 fălci (3606,2796 ha), adică un sfert din suprafața de dinaintea revoluției.

După 1857 ritmul depozedării răzeșilor s-a redus la jumătate comparativ cu deceniul anterior, astfel că în 1864 răzeșii județului Neamț, în număr de 2813, mai stăpâneau vreo 9522 ha⁶¹ (cam 6648 fălci și jumătate). Diferența de 542 fălci și 40 prăjini a trecut în proprietatea particulară în cea mai mare parte. Proprietatea răzășească își păstrează, dar la dimensiuni mult mai reduse față de anii anteriori, poziția a patra în cadrul structurii proprietății funciare a județului Neamț, cu cel mult 2,27% din suprafața totală. În cea mai mare parte, proprietatea răzășească este concentrată

(56) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 1/1881. f. 374.

(57) Ibidem, dosar 6/1864. f. 24.

(58) Ibidem, f. 20-75.

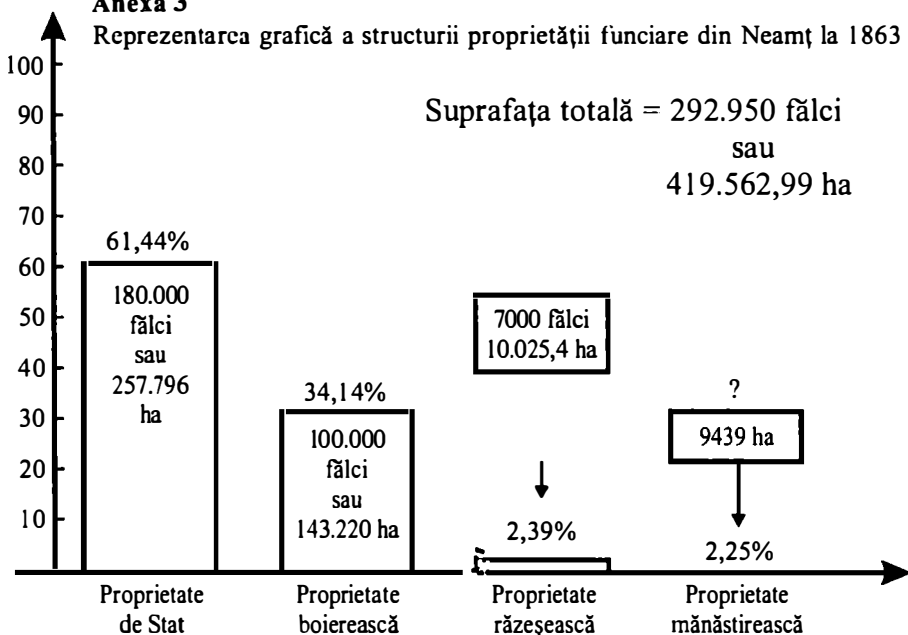
(59) M. Șurubaru, *Structura proprietății funciare a ținutului Neamț la jumătatea secolului al XIX-lea*, loc.cit., tabelul 1. p. 495.

(60) Anul 1857, f. 66-68. Pe baza anexelor întocmite de Georgeta Crăciun, pentru anul 1857 am calculat 7240 fălci stăpânite de răzeși și încă 750 fălci în proprietate mixtă boierească-răzășească și 400 fălci în proprietate mixtă mănăstirească. Georgeta Crăciun, *Satele răzășești din Moldova la mijlocul secolului al XIX-lea*, Partea I, Date statistice, în *Cercetări Istorice* (serie nouă). XII-XIII, Iași, 1981-1982, p. 550-555.

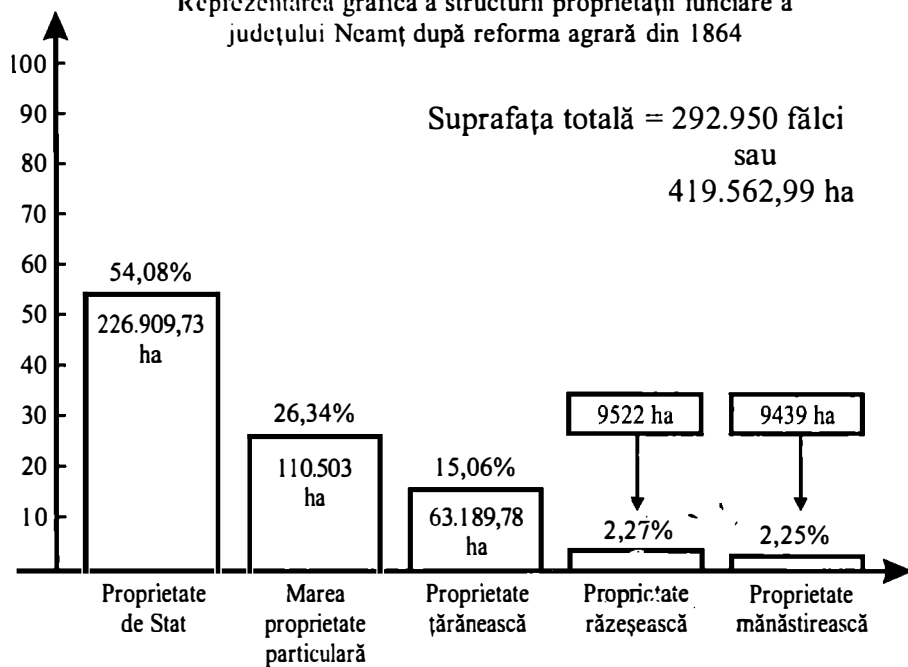
(61) I.N. Iancovescu. *Repartiția proprietății rurale*, București, 1903, p. 30.

Anexa 3

Reprezentarea grafică a structurii proprietății funciare din Neamț la 1863

Anexa 4

Reprezentarea grafică a structurii proprietății funciare a județului Neamț după reforma agrară din 1864

în plasa Bistrița (3980 fălci) și în plasa Mijlocul (2510 fălci) și este împărțită în 18 moșii⁶² (o medie de 399 fălci și 35 prăjini), potrivit documentului din anul 1857. I.N. Iancovescu ne spune că proprietatea răzășească înainte de 1864 era repartizată în 15 comune.

PROPRIETATEA FUNCIARĂ ECLESIASTICĂ

De pe poziția întâi, la distanță foarte mare de a doua clasată în cadrul structurii proprietății funciare din anul 1857, proprietatea mănăstirească s-a prăbușit, prin reformele lui A.I. Cuza, pe ultimul loc. Noi am considerat că aproape întreaga suprafață a moșiilor mănăstirești a trecut în proprietatea Statului, pentru că suprafețele mici pe care le mai aveau acestea după 1864 nu pot modifica datele problemei. Prin secularizările din 1859 și 1863, proprietatea funciară eclesiastică a pierdut circa 180000 fălci (cam 257796 ha).

Și totuși, mănăstirile au mai deținut și după 1864 însemnate suprafețe de teren care, este adevărat, în cea mai mare parte erau acoperite de păduri. Astfel, Mănăstirea Neamț-Secu mai avea lăsată, începând cu anul 1859, suprafețele de 11422 ha de pădure, fânaș și pășune în perimetrul care s-a numit Vatra-înconjurătoare⁶³. Cea mai mare parte a acesteia, adică vreo 9962 ha, era acoperită cu păduri, dar mai erau încă 1460 ha de pășune, fânaș și teren arabil⁶⁴; această ultimă categorie de teren nu însuma decât 52 fălci și 40 prăjini⁶⁵. Din întreaga suprafață avută înainte de 1859 în ținutul Neamț, Mănăstirii Neamț-Secu i se lăsa prin decretul domnesc nr. 4381 din 1 iunie 1859 doar un procent de 15,81%. N-am luat în calcul această suprafață pentru că ulterior Mănăstirea n-a beneficiat decât de o mică parte din ea, motiv care a declanșat un lung conflict cu Statul ce s-a încheiat abia în anul 1935 printr-o nouă atribuire a pământurilor lăsate la 1859⁶⁶.

Să nu confundăm, însă, marea proprietate funciară eclesiastică cu proprietatea funciară a diferitelor biserici, dintre care multe au fost "împroprietărite" cu pământ pentru slujitorii lor la 1864. Folosind procesele verbale și tablourile litera A, pe baza cărora s-au făcut împroprietăririle, I.N. Iancovescu ne dă pentru județul Neamț un total de 1780-8055 ha repartizate bisericilor⁶⁷. N-au fost, însă, înzestrate toate bisericile cu pământ. totuși, în comparație cu țaranii, multe biserici (împroprietărite" au primit suprafețe mult mai mari de pământ și de bună calitate. Cităm, spre exemplificare, cazul bisericii din Galu, plasa Muntele, care deținea 14 fălci și 25 prăjini (20,4955 ha), din care 457 prăjini (8,1803 ha) erau loc arabil și 688 prăjini (12,3152 ha) erau fânețe⁶⁸,

(62) Anul 1857, f. 66-68.

(63) Arh. St. Neamț, fond Mănăstirea Neamț, dosar 1/1938, f. 18.

(64) Ibidem.

(65) Ibidem, dosar 10/1935, f. 8 (după calculele noastre).

(66) *Monitorul Oficial*, partea I, nr. 175, din 2 august 1935, p. 5604.

(67) I.N. Iancovescu, *op.cit.*, p. 23.

(68) Arh. St. Neamț, fond Prefectura Neamț, dosar 1/1881, f. 374.

aceasta în condițiile în care țăranii au primit, așa cum am arătat mai sus, foarte puțin loc de arătură sau n-au primit deloc.

Pe lângă mănăstiri, și așezămintele religioase au păstrat după 1864 însemnate suprafețe de pământ. Printre ele se numără și Epitropia "Sfântul Spiridon" din Iași care stăpânea patru moșii: Mândrești, Români, Bodești-Precista și Războieni⁶⁹. suprafața totală a acestor moșii era de 3982,49 ha, dintre care doar 38,95% erau păduri, cea mai mare parte (61,05%) fiind formată din pământuri cultivabile: 2431,42 ha. Locurile de arătură însumau nu mai puțin de 1301,42 ha. Aceste informații, preluate de la I.N. Iancovescu pentru anul 1900 se pare că reprezintă, de fapt, suprafața moșiilor arătate mai sus, imediat după reforma agrară. Facem această afirmație întemeiați pe faptul că moșia Români măsura pe la 1874 suprafața de 1172,5213 ha⁷⁰, tot atât cât ne dă Iancovescu pentru anul 1900. Se vede clar că alți proprietari decât țăranii posedau suprafețe apreciabile de pământ. Să ne reamintim că la 1864, numai în satul Români 34 țărani au primit doar câte 10 prăjini în sat, iar alți 34 pălmași au fost împroprietăriți cu pământ insuficient⁷¹. În schimb, Epitropia a păstrat din cele 3000 fălci⁷² (4296,6 ha), cât avea în anul 1857, aproape jumătate de suprafață; cea mai mare parte din ea era acoperită cu păduri, circa 640 fălci⁷³ (916,6 ha). Această suprafață a sporit cu încă 247,78 ha până la anul 1900, când măsura 1164,38 ha. Nu putem spune dacă și pământurile de cultură și-au mărit suprafața, dar credem că la 1864 nu erau cu mult mai mici decât măsurau la 1900, adică 882,23 ha⁷⁴.

Structura proprietății funciare a județului Neamț, din anii domniei lui Al.I. Cuza, a cunoscut o dinamică impresionantă: s-au schimbat liderii și s-au născut noi proprietari. Dacă în anul 1857 Statul nu avea nici o proprietate, prin "secularizarea" averilor mănăstirilor pămâtenes, pentru proasta lor administrare, din anul 1859, acesta devenea în ținutul Neamț al doilea mare proprietar, după proprietatea boierească. De altfel, acesta din urmă a ocupat locul întâi în cadrul structurii proprietății funciare numai între cele două secularizări, din 1859 și 1863. După secularizarea averilor mănăstirilor închinat, Statul a devenit cel mai mare proprietar funciar. Deși suprafața sa totală s-a redus ca urmare a înfăptuirii reformei agrare, Statul și-a menținut și după 1864 locul întâi, cu mai mult de jumătate din suprafața județului. Dacă la procentajul reprezentând proprietatea de Stat (54,08%) îl adăugăm și pe cel al marii proprietăți particulare (26,43%), constatăm că pentru producătorii direcți din agricultură, împreună cu alți proprietari, inclusiv răzeșii, rămânea un procentaj de numai 19,58%, cam a cincea parte din întinderea județului.

Născută prin reforma agrară, mica proprietate țărănească își începea existența cu un serios handicap încă din start: insuficiența pământului de cultură. La aceasta s-a

(69) I.N. Iancovescu, *op.cit.*, p. 40-41.

(70) Arh. St. Neamț, fond Tribunalul Neamț, dosar 81/1874, f. 7.

(71) Ibidem, fond Prefectura Neamț, dosar 64/1909, f. 3-4.

(72) Anul 1857, f. 68.

(73) Arh. St. Neamț, fond Ocolul silvic Calu-Iapa, dosar 9/1860, f. 21.

(74) I.N. Iancovescu, *op.cit.*, p. 40-41.

adăugat un alt pericol major pentru stabilitatea proprietății țărănești: divizibilitatea loturilor prin moștenire, situație de care ne vom ocupa cu altă ocazie. Deocamdată reținem doar realitatea imediată care constituie baza de la care a pornit evoluția noii structuri a proprietății funciare din județul Neamț: marea proprietate particulară s-a menținut încă foarte puternică în timp ce proprietatea țărănească, nu stăpâna decât 15,06% din totalitatea pământurilor. Mai reținem și faptul că un sfert din numărul țăranilor capi de familie nu au fost împroprietăriți cu loturi în câmp, dar nici cele 10 prăjini din sat pe care le-au primit majoritatea dintre ei nu pot fi considerate drept împroprietărire. După ce mai adăugăm la aceștia și numărul pâlmașilor care au primit loturi insuficiente, ne dăm lesne seama de adevărata dimensiune a problemei agrare – două treimi din totalitatea țăranilor capi de familie nu aveau pământ deloc sau aveau insuficient. Dacă această problemă agrară este o moștenire a trecutului sau o creație a Legii rurale, nu discutăm acum, pentru că o asemenea analiză nu face obiectul articolului de față; am vrut doar să conturăm un tablou al noii structuri a proprietății funciare din județul Neamț, structură care nu este un rezultat doar al înfăptuirii reformei agrare, ci consecința însumată a efectelor tuturor reformelor cu caracter agrar din timpul domniei lui Al.I. Cuza.

LA STRUCTURE DE LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE DANS LE DÉPARTEMENT DE NEAMȚ APRÈS LA RÉFORME AGRAIRE DE 1864 Résumé

La structure de la propriété foncière du département Neamț a connu une dynamique impressionnante pendant le règne d'Alexandre Ioan Cuza; on a changé les dirigeants et de nouveaux propriétaires ont surgi. Si, en 1857, l'Etat ne possédait aucun domaine, après la sécularisation des biens des monastères, il est devenu le plus grand propriétaire foncier du département de Neamț. L'Etat a gardé ce statut même après la réforme agraire de 1864. En échange, la propriété foncière ecclésiastique qui tenait jusqu'à l'Union des Principautés la première place dans l'hérarchie des propriétaires fonciers du département de Neamț, est devenue insignifiante. Par la libération et la mise en possession des paysans corvéables surgit la petite propriété paysanne.

Après 1864, l'Etat possédait une superficie de 226909 ha, c'est-à-dire en pourcentage de 54,08 de la superficie du département. La grande propriété privée occupait la deuxième place avec 110503 ha (en pourcentage de 26,34). Enfin, la propriété paysanne se situait en troisième place possédant 63189 ha (en pourcentage de 15,06). Les petits propriétaires terriens libres (răzeși) ont été mis en possession tout au plus de 9522 ha (pourcentage de 2,27).

C'est à la suite de la réforme agraire de 1864 que la propriété paysanne a été consolidée. Mais elle se mettait à vivre dès le début avec un handicap important: la superficie était insuffisante. Peu de temps après, un autre danger sérieux menaçait la stabilité de la propriété paysanne: le lotissement par héritage.

